בשירו נחייך את עצמנו לדעת

מאת ד"ר ישראל אלדד

אצ"ג (משמאל) בעת הקס-הבר-מצווה של בנו דוד (יושב לידו) על הר-ציון בירושלים, לפני שש שנים. שלישי משמאל — כותב המאמר, ד"ר ישראל אלדד.

מי זאת הטובעת
ומי זאת הנשקפת?
שמעו נא לשיר המחשבה הנוקפת
ובשיר נחיה את עצמנו לדעת

(מתוך „רחובות הנהר")

לא-טעמים פוליטיים בלבד מנעו עד כה את הפצת והחדרת שירת אורי צבי גרינברג כראוי לה וכנהוג לישראל, ביסודא דדוכרא שלו כעם וביסודא דנוקבא כ־מדינה. ודאי שהדור הקודם של המימסד הציוני והישובי לא סלח לו את קיטרוגו עליהם, לביאליק סלחו על־נקלה כשהוכיח „אכן חציר העם". לכך כולם הסכימו. אבל אצ"ג לא אמר סתם „העם", כי אם הצביע באצבע שירית וגם „פרוזאית" מושחזת מי בעם הוא חציר וגרוע מהציר, אף בוגד ומוכר המשיחיות הציונית, ומוכר אהים לסרדיוט הבריטי. וגם אם שרידי הדור החלוצי לא יכלו שלא להמשיך ולקרוא את שירתו בחדרי חדרים, יכלו להחרים אותו בפומבי ולהעליס אותו מבתי־הספר ושאר הכלים ששלטו בהם. ודאי וודאי שלא יכלו לסלוח לו כשרוביה־ककוליה של הבריטים, אחינותיו ואהבותיו ובסיכום: נבואותיו — נתקיימו. הן בחזית הגויים לצפוי מהם: הן בחזית היהודים לכוחות הקיימים בהם. אך אינם נקראים לחזית הגאולה האפשרית. צידקתו השניאה והסחידה עוד יותר.

אך זה רק חלק מהטעמים. אם כי גם הם לא עבר זמנם עדיין, כי גם החזיתות הפוליטיות לא תמו, ורק במישורים רמים יותר הם מתנהלים, אי־שם במעמקים נשארו הפערים הנפשיים האופיים כאשר היה. אולם יש מעם נוסף, ובשנים האחרונות כשהרבה מהעבר נשתכח, ועניינים שבספרות כביכול נשתחררו מתכתיבים של מפלגה ושלטון ונעשו „מקצועיים" ונואות לא לשמחתו של אצ"ג למדרגה שלכה אורה זה „לטובתו" ולהחלשת „החבב"), הטעם הזה נעשה מכריע: אין יודעים איך לאחזו בו, כדי להגישו לקורא ולומד. לפעמים לא מתוך איי־רצון, כי אם מתוך חוסר כלים. כי דא עקא, כל הכלים הקיבלים אינם תופסים בשירה זו. הוא חופגת מגדר הידוע והנלמד ב„תורת הספרות" והאסתטיקה, קשה למיינה, להגדירה; וכל הנסיונות להפריד פה בין „שירה לירית" ו„שירה מדינית", כשם שמפרידים אצל אחרים בין „שירה אישית" ו„שירה לאומית" או בינה בינים בין „שירי חוץ" ו„שירי קודש", גם לגבי אצ"ג — הם פסולים מלכתחילה. כיוון שהם מסלפים, נוגעים ב„נושאים", נוגעים בקליפה ולא בתוך. כי ההוך הוא אחר, והשורש הוא אחד ללא הפרד, ומבקר ומורה שאת זאת לא תפש, אינו מבין ולא כלום במשורר זה. להשומת לבו, אגב, יקרא למשל את „שיר אחרות הנראות" („לית הארץ הסלע") ליבין — אם ירצה, אם ירצה, שהרי על־פי רוב אין הוא רוצה — כי זה לא נוח. כראות אחדות בין „ספר הקטרוג והאמונה" ובין „לסעיף סלע עיטם". גם אם הופשים, ומה עוד שרבים באמת אינם תופשים אחדות חיה זו, משמע לא תפשו כלום. כי בניגוד לכל מה שנראה לעין ברבגוניות הצורה ובמרחקים בין הכנים, ישנה שלמות ואחדות בשירה הזאת, שכמוה מעטות בשירה. שלמות ואחדות הנובעות כמובן בראש ובראשונה מעוצמת האני של המשורר, שאינו מופקר לאימפרסיות. ומכל מקום שולט בכל האינטרסיות בכוח הדעת והרצון על אף תודעת השלמות, משמע עומק החושתו את עצמו כשלוח. כמכשיר בידי כוח עליון שהיא אלוהי הוא היסטורי והוא ביולוגי. אף שלמות ואחדות אלו הן לא רק מצד הסובייקט, כי אם גם מצד האובייקט, העולם הנתפש עלידו ומתגבש לשלוח סופיה, להחושת עולם, הפיסת עולם, השקפת עולם ברורה מאוד, זה שיר המחשבה המקפת, מקפת הכל ויותר ממקפת, כי גם חודרת בעין שלישית, ולא בעין בלבד. כי אם בשכל, בחושים, בדם, בר־קיין מאוד ובחלום ובדמיון, כשחוזרת ומודגשת ההכרה: הדעת חופשת את מה שתופש דמיון, ובלשון אחרת: „שמעו לשיר, אל תגידו רק שיר הוא / כי בנוגה הדעת נולד ומאיר הוא".

*

ש„איזם" בכל האיזמים הקיימים לא רק במדע הספרות, כי אם גם באותה השקפה כוללת המכונה פילוסופיה, אינו חל עליו, אינו מכיל, אינו ממצה אותו. תחושה פנתיאיסטית? ודאי, אלא לא זו של שפינוזה של More Geometrico בלבד, על כן לא Amor Dei Intellectualis כי אם פנתיאיזם זה הנא ויטליסטי־ייצר ולא קפוא; כי הדעת העברית היא יותר מ„אהבה אינטלקטואלית", או שמא גם תחושה מיתולוגית־אלילית (כפי שניסה להעלות גדעון קצנלסון). גם זה, כמובן, בייחוד בחוויות הסערה והגשם והאדמה הנבעלת, אף עם גוון ארצי־כנעני קדום ברור. אך כיצד „אליליות" זו חיה בנפש אחת ובמחשבה אחת עם אמונת בורא עולם מקראי מאוד, ואלוהי האצילות או הספירות הקבליות מאידך, ואחרי כל זה גם „אלהי אבי", אלוהי אברהם יצחק ויעקב הבוחר בישראל? והוסף על כל זה את קירבתו עד הזדהותו עם ישו, אחיו היהודי, תוך שינאה וקיטרוג על הנצרות, שלא נודע כמותה בין גדולי הסופרים; — ואחרון אחרון: בכל השירה — וגם הפרוזה — אצלנו (ואינני בקי בזו של הגויים) — המכריזה על עצמה בקולות קולות כאקזיסטנציאליסטית (על פי רוב מטעמי אופנה וחנופה לקורא הצעיר בישראל), לא בוטאה הקיומיות בבדידות (בדידות האיש, בדידות האדם, בדידות אלוהים), כפי שבוטאה בשירי סלע עיטם, בשיר יוסף־דעת יוסיפ־מבאוב, אר גם בשיר אחד כ„הכלב והארם עם לילה".

ואם אתה שואל כיצד ייתכנו כל אלה יחד, התבונן התבוננות עמוקה בשניים: בנפש המשורר כעובדה חיה ולא כ„מסטר רוקציה", ו„בעולם כעובדה חיה ולא כ„מותקן" במעבדה תיאורטית. האחדות של כל אלה היא אחדות האיש בקרעיו שהם קרעי עולם, אין לשבת ולקונן עליהם, כי אם ליצוב — בחומר ברות, בשיבר בעם, בארץ — לנהור ולהנהיה אותם ואותם.

ואל תטעה לחשוב ששלמות ואחדות אלו פירושן איזו הרמוניזציה והתעלמות מקרעים. ממש ההיפך מזה האמת: על דעת התהומות כולם, על הכרת מפיסטו לפני ולפנים, על ראייה כואבת מתמדת של רקב מתחת לכל פריחה וכי „כל דרכי איש מן ואל ההדוה / בין שתיקה ודיבור — אבלות". אבל בשבעת הדרכים טוחה הנפש ברוב חכמתה החזונית „יריעות משי מעין הלילך.. תכלות". אין כמוהו משורר הגברות העולה ביחיד והמלכות העולה בעם, ש„המוות אדוננו, המוות אויבנו", אבל יש אלהים והדרך אליו הוא השיר, כי השיר הוא הנס והתפילה והדעת והדמיון, ועל הכל: הכיסוי הכנה נשבים, ולא רק מהלך על פניהם. כי חומרים בלבד ואף שכל בלבד אינם מצטרפים להוויית אדם ואלוהים. שיר הוא גם, גם אם כל האלמנטים הם בטבע ובנפש ובזכרונות־ילדות של אדם ועם ובלבנים של לשון ואותיות. מכוח השיר, כמו מכוח אלוהים בעולם — מתחבר הבלתי־אפשרי לאפשרי.

*

לא נגעתי אלא בקצהיקצהו של אחד המפתחות לפתיח בהם אחד השערים לי היכל שירה זו — היכל דכסיפין — כביסוי הרווח אצלנו. כי לא על עצם שירתו באתי לדון כאן, ורק אגב נסיון להבין אחת הסיבות של אי החדרת שירה זו: זה ים גדול ומקיף ועמוק ובלתי רגיל בעולם הספרות והשירה אצלנו. זה עולם מיוחד, המחייב כלים חדשים, גם של נפש ודעת. ואין ספק שלמרות ההתחלות, אנו עומדים רק בראשית הדרך לפתיחת עולמות אלה, וודאי אין זה מיקרה שאיש כקורצ־ווייל ז"ל היה מהראשונים שפתם סתחים, כי גישתו: היתה מראנס־ספרותית וכל גישה ספרותית „גרידא", סופה כשלון חרוץ למרות כל חריצות. וגם אם כותב טורים אלה נוגע בחלש את השימוש בכינוי נבואה לגבי אצ"ג, ודאי מצד הדעה שלו ומצד התוכן השליחותי, הרי אין מיצוי גם בכינוי זה, ששירי „נופים רחוקי המהות" ו„מעלות השיש הלבן" ו„סלע עשש" אינם כלולים בו. ולא שיש כאן עולמות נפרדים, כנאמר לעיל — אותו שולחן־כתיבה שהוא „גם עוגב וגם מזבח", ואותו ירדן, הוא נוצץ כחרב נוצץ בכסיפות ויש בו טעם זיו דמע (ירדן אחד ושלושה אלמנטים כבנפש המשורר) ואוזנו ונפשו של המשורר משיר אחד כרוייה לדממות רבות. לדממת אדם גוסס, לדממת אהבה, לדממת דג במים ולדממת הכותל המערבי ועד לדממת אלהים — „בעל הדממה הזועקת מאוד ואני המקשיב", ו„נושא (מונח משונה לגביו) המים, מי הגשם, מי הים, מי הנהר, מי נחל, מי באר — כל המימות וכל העולמות כלולים בהם, של עומק אישי, של אימת מוות, של נהירת כיסופים, שי האיש, של האדם ועד נהרות האומה העברית האברהמית שמך הפרת עד הפרת.

ולא רמזתי כלל על האם בשירתו כל האש בשירתו ועל הענר בשירתו, שכל אחד מהם הוא ממשות חווייתית ולמעלה מן־הממשות כאחת; ונושג ה„בית" אצלו יכול למלא כרך של מחקר, ודוקא משום שאין דמיון בינו ובין אותו „בית" עגנוני קורצווייל־ילי סומבולי, כי זה בית ממש, אישי, אמשי, של הילד, של הבעל, של המשורר (ורק מה שמקובל אצלנו כ„בית לאומי" רחוק מלבו ומהמחשבתו כי הוא „אנטי־ממלכתי", תרליסט, גיטואי).

„דמע ונוגה דם ורוב" — צירוף דיר מויים, אלה החוזר פעמים רבות, כוחל יפה לגבי כל התחומים: כל־העולם מלא אותם, כל תולדות ישראל מלאים אותם, וכל חיי המשורר מלאים אותם. הם טהרים את חייו ממש. והרי המשורר עצמו — ומבחינת בהירה העצמית וגם ההודעה הברורה לנו, אין כמותו במפרדים — מפרש־אחדות זו: „אלמנת איכה בינינו, שוועת היות כמוני, שיבת דכ־מזמורי", שלושה עולמות בנפש האחת, כמו שלושת האבות שביהוסו הדמע — מלכות ריזיגה דוממת מלכותיה מלכות „השרף" השואגת, יהודיה, מלכות ר' מאיר מפרמישלן הזוהרת עניות, וכולם בו, וכולם בכל חייו ושירו, כפרט וכשליח. קח — המבקר, המורה, הקורא — כל „מוטיב" מן הפורח, מן הדומם, מן ההיסטוריה, מן הדת, כדימוי וכחווייה, ותמצאם מבריחים את כל העולמות תחם, לאוש ולאמונה. ובין שני אלה ומעל שני אלה לצו העבודה היוצרת, שהוא גשר על פני הכל.

*

אם בחרתי ככותרת רשמה מרהפת זו בשורה משירו בשיר־קל, ואמרתי: „בשירו נחייה את עצמנו לדעת", התכוונתי לשים את הדגש על הפומבי הרב הנעשה כיום לשירה ולמשורר, על עניין אחד שהוא היוני ביותר לנו היום וביודעים או בלא־יודעים הוא ברקע ההתעוררות לשירה זו.

נגיעתי על כל הכלים", אימר ה„משורר" — אך על הכל הוא שומע את הצו „היה עוגבר". העוגב — שבלי סמך שורר שו אהבה כלשונו — „היה כלי במיקדש, ועוגב זה שקע בקדרון דווקא — לכך בקר־בילים „הנוסים האפלים" שמהם עולים הכיסופים משלה־מעלה, ומקדרון זה, שהי קדרות האישית, היגון הקיומי האנושי, ואף האלוהי בבדידותו („אלהים אינו פוכר ידיו כאדם") נסוגים אחור מפני הנגרות המאיימת עלינו. הרובצת למרגלות הר־הבית השמם גם היום, יש להעלות את העוגב, והמשורר נקרא לכך, לקרוא לנו, להעלותו להר. הוא, המשורר העוגבר, במונח מחודש זה, באות ר"ש שבו, כלו־לים ודאי שני האלמנטים: האחד ה„מקצועי" כביכול כמו סנדלר מסנדל, משר־מע המנגן בעוגב; והשני עיגבר דהיינו עוגב בצירוף זכריה, זו הגברית שהי משורר רוצה לשיב ולעורר בנו, ובעודה רבה גם הצלחת זה הלקו בתקומת המתי תרת הלוחמת לגירוש הכיבוש הבריטי. „העלם שנעלם מגיפנו" הרה בסיים „ספר הקטרוג והאמונה".

כי הנה ידע המשורר לא רק מי מבע שם בכיבשני הגיהה: הוא גם יודע מה מבע שם, או חדר הוא שמא טבעה שם הנפש היהודית הכסיפה, הנכספה, המאבינהי שנתנה רה כיסופים לעולם, את הדרים לדעת את הכיחית הדיימים בעם. לא די בכך שאתה רוצה בחזון ורואה בסכנה. עליך להאמין ולדעת שישנם הכוחות למנוע אסון, להגשים חזון. ואורי צבי גרינברג היה הגדול מכל המאמינים בכוחות הללו. הוא חזה עוצמה בכל הי תחומים. בנוער היהודי, הנותן חייו לי־רבולוציות של זרים. „עם, לך שפע בנים ובנות", כתב בראשית שנות „השלושים. טובים לאדנות ולמלכות, לחכלאות ולי הנדסה, למדע ולחרושת, ועל הכל לכיבוש צבאי, לכיבוש הארץ שאין קדוש ממנו, כי „רק הדם יכריע מי יהיה השליט פה". וכשאומר אצ"ג „רק הדם", כוונתו כמובן לדם שהכוחות המניעים שלו. הם החזון, הבצון, הכיסוף הבעת. וכאן המוצא — איזו מלח מופלאה בעבריתנו. „מוצא" מאין שבאת, „מוצא" לאן שאתה ייצא — לאותה חרדה אשר בנו כיום מאימת הניתוק הנפשי, שהדור הגדל. פה לוקה בו שלא באשמתו, וודאי להוותו, כי היא נשאר קרת מכל. חקיין ולאו הוקא של הטיב שבעולם הגויים, המתנוון ומתרוקן. אף הוא: חקיין תרבויות שוקעות בעוד זריחה לנו פה, צו ויכולת זריחה יהתחדשית לנו פה.

*

אין צדיק לומר שתחושה זו, שאצ"ג היה ראיון לה עם כלל הדורות, לאמת רוח המדינה: תחושת הניתוק, נתוק בתודעת הזהות, נעשה היום ברור לרבים אף ב־צמרת, שלגביה חל מה שאמר המשורר „כל הישג קלוקל, שבא בקטני־הנפש היא להם ההישג הגדול, כי לגדולות לא פלו, וכל־הישג־שהוא גדול ממידת הלבב".

ואם אצ"ג — כאמור — מביע בשירתו את אחדות כל הדברים בעולם: „הכל גשרים", מכוחו הטבע ומכוח האלהים ומכוח הכיסופים ומכוח היצירה (שבאדם). הדבר ודאי יפה לגבי התחושה היסטורית, מצד היגון האישי, אף אדיה החיתי וידאי שאול המלך שרויים עימו מתחת לסלע עיטם). אך היבט אחר הוא זה שבשלוחות הלאומית, בכוח החוויה ההזדהות המלאה, חי המשורר בוזמנית — כפי שהטעים במרכז עיונין קורצוויל ז"ל — עם אברהם אבינו, עם דוד המלך, יגאל ועם קדושי האינקוויזיציה, בחוויה מתמשכת החיה בו ובשירתו. („דוד המלך ע"ה המשיך התלהבות לנפשות העצובות לדורי דורות ושמשון הגיבור המשיך גבורה לדורות החלשים לדורי דורות", מאיטרות ד' אורי השבח בסטרלינסק, אביו־סבו של המשורר). הדעת זהות זו, שנשאו אבותינו עד לדורות האחרונים, נפסקה. נכרתו כנפיים ושרשים, ייבוש בארות ומעיינות. ופה בארץ: נהר הופך ביצה. ניתוק מיתרים. ואם לא תחודש שרשרת תודעתית זו בנפש, אין גם עתידו משמע. זה עניין הרבה יותר עמוק ומכריע מאשר עניני גבולות הארץ ומדיניותה. כי המשלין בארה היא, לדעת המשורר, פרי איבדן הזון, ואיבדן החזון היא פרי איבדן הזלין־ון הדם, חיוצר (במיבן־הברגסוני). מושג לדעת נעשה גם כאן מרכזי: הוא מולר ידיעה. היא כולל בינה. הוא כולל אהבה. כשורשו העברי הקדום. הוא הגיבוי המוחלט לי בחמיות, שאין לה כלום מכל אלה. חיים בלי דעת, חיי בקמה הם יסופה שחיטה.

לדעת זאת, דעת העבר, מצטרפת דעת ההווה. לדעת את גורלנו בעמיים. המשורר — ואין ספקו אף בגדולי המדינאים — ראה בראשית שנות העשרים („בבריכת הצלב", באידיש, 1922 ו„שדים תוריגם") את התשמרה הצפויה לידי עבי הצרם. והקדים לדעת את בגידת בריטניה („ריתני המלך"). „הקדים ידעת את עמק השנאה ורצון הטבח בצד הערבים. זי הכרת המלחמה עמם. כביר כל ארץ־ישראל ארץ נבשת בדם! יעדיפי הנסיונות כאן. כנגד המשך־האשליות, שלכסיאבי הבגידה. ולא זו בלבד: גם הקדים לדעת את החלשיות של העם, מנגיבי שרם האחראים, הם הרועים הרעים שנסשו את העבר, בלשון יחזקאל הנרוב לי מוחר מכל הנביאים, יעל הכל ראיה זה הכריע: המדינה לדעת את הכיחית הדיימים בעם. לא די בכך שאתה רוצה בחזון ורואה בסכנה. עליך להאמין ולדעת שישנם הכוחות למנוע אסון, להגשים חזון. ואורי צבי גרינברג היה הגדול מכל המאמינים בכוחות הללו. הוא חזה עוצמה בכל הי תחומים. בנוער היהודי, הנותן חייו לי־רבולוציות של זרים. „עם, לך שפע בנים ובנות", כתב בראשית שנות „השלושים. טובים לאדנות ולמלכות, לחכלאות ולי הנדסה, למדע ולחרושת, ועל הכל לכיבוש צבאי, לכיבוש הארץ שאין קדוש ממנו, כי „רק הדם יכריע מי יהיה השליט פה". וכשאומר אצ"ג „רק הדם", כוונתו כמובן לדם שהכוחות המניעים שלו. הם החזון, הבצון, הכיסוף הבעת. וכאן המוצא — איזו מלח מופלאה בעבריתנו. „מוצא" מאין שבאת, „מוצא" לאן שאתה ייצא — לאותה חרדה אשר בנו כיום מאימת הניתוק הנפשי, שהדור הגדל. פה לוקה בו שלא באשמתו, וודאי להוותו, כי היא נשאר קרת מכל. חקיין ולאו הוקא של הטיב שבעולם הגויים, המתנוון ומתרוקן. אף הוא: חקיין תרבויות שוקעות בעוד זריחה לנו פה, צו ויכולת זריחה יהתחדשית לנו פה.

*

החיבור שחוברנו אל האדמה הזאת, יאל הלשון הזאת הוא המועא, והשירה היא הגשר והיא הנס המגשר בין אפשר לבין אשר, ולא כדרך משכילים בקפיצה מלא־כוחית אל מליצת התנ"ך, וודאי לא כ־ארכאיזם ותלישות אורגאנית של שיבה אל טרום־יהדות, כי אם שיבה אל זהרת האומה כולם, מן המעיין האברהמי ישר לזהרות בבל הגבירוליים, שיבה אל מקו־רות היצירה העצמית שאין לשער את רב האנפין שלו (ומכאן הארמיות החוזרת אצל אצ"ג) במידרש ובקבלה ובפיוט ובי־אגדה, וקיבה אל יצירה חדשה — המשיח על כנפי־נשר־ברזל, הצועד על כביש־ביטון ולא עוד על חמור לבן — אך על דעם מאין באנו, על דעת הגדלות שממנה באנו, והגדלות בה חיו אבותינו גם בגלויות דוחות, דעה כל האלמנטים, ראייתם הבהירה. לא אשלייה כלשהי, בשגם אנו בשר, אך מתוך אמונה בכוח לגבור.

והשיר הוא המעדר, הוא הכלי, היא המסוס, הוא גשר האמונה, גשר הגיבורון והכיסוף, גשר הנס־הברזל. הוא המנוס המחבר עבר לעתיד, וסרס וכלל האדם ואלוהים ועם וארץ ואפשרי לא־אפשרי.

ואם המשורר ביגונו — צער גוסי ויגון עמו בדורנו — רואה ומקינן על זו הנפש הטובעת, נבוא אנו — הרוצים הזקוקים כליכך — להדגיש בפניו הרים הגדעו את גבורות את זו הנפש הנשקפת, את זו הצורך בנפש הנשקף גם בבעד להירביה. ואף הנשש עצמה, ולא רק כצורך־לה, הי נשקפת מסעם בפעם: כבהבזקים, כבמראות מרמזים על מה שצפין עדיין בעם זה ובאדמה זו.

שירתו היא האדיר שבגשרים שבינו לנו בדורנו. ומכיתן שעמוקות ובאיטיות כליכך ההתומות אשר לרגליו. לגיף כעש ולנסס מסש — יש להעלות את הדיר, את הנוער, את העם — וגם בגלויות הל גדולות, מבוסקבה ועד לוס־אנגלס — על גשר־שירה־ניסית זו. על הריפי שבת ועל האמת שבה, ועל החסד שבה, ועל האכזרי שבה, ועל הכל: על הדעת שבה, שיש בה כדי לחיות אותנו. והיא שקיימת כנגד ספרי היסטוריה (אף הסיבוב, שאינם ונאמים הרצאות, כי היא המכמישה מכיח דת היותה שירה, והיא המכמיכה מכיח דת הכיסופים שבה, והיא המכזיבה מכוח הדעת שבה, והיא המבדולת מכיח הריגודיות והרצון שבה. היא האדירה שבמנופי הדות הנפש אצלנו. היא עמוד־הענן ושמודבאש רגותנו.